

yordu. Sadrüşşeria'nın *Muhtaşarü'l-Vi-kâye* adlı fıkıh kitabına Şeybânîler dönemi âlimlerinden Kuhistânî'nin yazdığı *Câmi'u'r-rumûz* adlı şerh yalnız Türkistan'da değil birçok İslâm memleketinde yaygındır. Kâtib Çelebi, Kuhistânî'den övgüyle söz etmektedir. Şeybânîler devrinde Moğolca'nın yerini Türkçe, Uygur harflerinin yerini Arap harfleri almıştır. Edebî Çağatayca, Şeybânî Han ve Ubeydullah Han zamanından başlayarak sadeleştirilmiştir. Şeybânîler'in tarihleri, Timur devrinde olduğu gibi önce Uygur bahşıları tarafından Uygur alfabesiyle yazılıyordu. Daha sonra bu eserler Arap harfleriyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

M. Fuad Köprülü, Şeybânîler döneminde vakıflara olumsuz müdahalelerin yapıldığını söyler. Ancak son araştırmalarda bu dönemde de çok sayıda vakıf kurulduğu belirlenmiştir. Şeybânî Han, Mâverâünnehir'i ele geçirdiği zaman vakıfların durumu ile yakından ilgilenmiş, *Mihmânnâme-i Buḥârâ* müellifi Huncî'yi Semerkant'taki vakıfların denetiminde şehrin kadısı ile birlikte görevlendirmiştir. Şeybânîler devrinde Timurlular'a ait vakıflar devam ettirildiği gibi yeni vakıflar da kurulmuştur. Semerkant'ta Şeybânî Han tarafından yaptırılan Medrese-i Hânî için kurulan vakfa tahsis edilen mülklerin önemli bir kısmını Şeybânî Han'ın Semerkant'ı ele geçirmesi esnasında sahip olduğu mülkler oluşturmaktadır. Şeybânî Han şahsî mülkiyeti vazgeçilmez bir unsur olarak tanımış ve toprak meselelerinde İslâm hukukunu esas almıştır. Bu dönemin önemli medreselerinden olan Mîr Arab ve Kuş medreselerinin vakıflarına ait belgeler günümüze kadar gelmiştir. Köçkünçoğulları'ndan Abdülâtilif Han'ın Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah Ahrâr ailesinin mallarını aile üyelerinden birine geri verdiğini gösteren 950 (1543) tarihli bir yarlık bulunmaktadır. 954 (1547) tarihli başka bir belgeden Semerkant civarındaki bazı toprakların Kübrevî şeyhi Hüseyin Hârizmî'ye hankah kurması için vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Şeybânî Han döneminde uygulanan malî tedbirler, ayrıca yağmalar, müsâdereler ve para değerinin halkın zararına olacak şekilde tesbiti özellikle Herat'ın eski zenginliğine büyük darbe vurmuş, Safevî istilâsı şehir için bundan daha ağır bir felâket olmuştur. Şii taraftarları Safevî topraklarına, Şii idaresinde kalmak istemeyen Sünnîler ise, Mâverâünnehir ve Bâbü Han'ın hâkimiyeti altındaki Kuzey Hindis-

tan bölgelerine kalabalık kabileler halinde hicret etmek zorunda kalmış, bu durum bölgenin etnik yapısının değişmesine yol açmıştır. Şeybânî Han soyundan gelenlerin bugünkü Özbekistan topraklarında 1920'lere kadar hâkimiyetlerini çeşitli adlarla sürdürmüş olmalarına rağmen Özbekistan tarihçiliğinde Şeybânîler devri ihmal edilmiştir. Bilhassa Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra okutulan ders kitaplarında Timur ve Bâbü aşırı derecede övülürken Şeybânî Han ve döneminin çok kısa bilgilerle geçiştirilmesi dikkat çekmektedir.

ŞEYBÂNÎ HÜKÜMDARLARI

Muhammed Şeybânî	
Han b. Şah Budak	(905/1500)
Köçkünçü Han Muhammed b. Ebülhayr	(916/1510)
Ebû Said Han b. Köçkünçü	(936/1530)
Ubeydullah Han b. Mahmûd	(940/1533)
I. Abdullah Han b. Köçkünçü Abdülâzîz Han	(946/1539)
b. Ubeydullah Han (Buḥara'da)	(946-957/1539-1550)
Abdülâtilif Han b. Köçkünçü (Semerkant'ta)	(947-959/1540-1552)
Nevruz Ahmed Han b. Süyüncük (Barak Han)	(958/1551)
I. Pîr Muhammed Han b. Canbeg	(964/1557)
İskender Han b. Canbeg	(968/1561)
II. Abdullah Han b. İskender	(991/1583)
Abdülmu'min Han b. Abdullah	(1006/1598) (6 ay)
II. Pîr Muhammed Han b. Süleyman	(1006-1007/1598-1599)

BİBLİYOGRAFYA :

Mirza M. Haydar Duglat, *Târîh-i Reşîdî* (trc. A. Urunbaeva v.dğr.), Almatı 1999, s. 196-217; Ebül-gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk* (trc. Rıza Nur), İstanbul 1925, s. 187-205; A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, s. 125-126, 179-182; Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı* (haz. Erol Güngör v.dğr.), İstanbul 1976, s. 295-306; B. G. Gafurov, *Tadjiki*, Duşanbe 1989, s. 261-287; E. A. Allworth, *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History*, Stanford 1990, s. 47-58; Ahmadali Askarov, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, Taşkent 1993, s. 5-19; Mehmet Alparsu, *Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası I: Özbek ve Kazak Hanlıkları*, Ankara 1994, s. 21-51; a.mlf., "Türkistan Hanlıkları", *Genel Türk Tarihi* (nşr. Hasan Celal Güzel – Ali Birinci), Ankara 2002, V, 229-312; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 7-10; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. Reşat Uzmen), İstanbul 1996, s. 442-452; J. P. Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*

(trc. Lale Arslan), İstanbul 1999, s. 367-377; Nurtan Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu: 1500-1510* (doktora tezi, 1999), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 20-188; a.mlf., "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Mâverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibaniler) Meşruiyet, Hakimiyet ve Hukuk", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 624-632; Abdullah Gündoğdu, "Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", a.e., VIII, 606-615; E. A. Davidoviç v.dğr., *Sevriyante moneti Muhammed Şeybani hana*, Moskva 2006, s. 1-13; A. A. Semenov, "K voprosu o proishojdenii i sostave uzbekov Şeybanihana", *Trudi akademi nauk Tadjikskoy SSR*, XII, Duşanbe 1953, s. 3-37; M. Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, III, 306-312; L. Bouvat, "Şeybânî Han", a.e., XI, 454-456; W. Barthold, "Şeybânîler", a.e., XI, 456-458; R. D. McChesney, "Şhibânî Khân", *EP* (İng.), IX, 426-428; a.mlf., "Şhibânîds", a.e., IX, 428-431; Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, VIII, 173-174.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

ŞEYBÂNİYYE

(الشيبانية)

Hâricî fırkalarından

Seâlibe'ye bağlı Şeybân b. Seleme'nin

(ö. II./VIII. yüzyılın ortaları [?])

görüştürmelerini benimseyen grup

(bk. SEÂLİBE).

ŞEYBE

(bk. ABDÜLMUTTALİB).

ŞEYBE (Benî Şeybe)

(بنو شيبه)

Kureyş kabilesinin

hicâbe görevini yürüten bir kolu.

Kabileye adını veren Şeybe'nin nesebi Şeybe b. Osman b. Ebû Talha b. Abdülzâ vasıtasıyla Adnân'a ulaşır. Benî Şeybe mensupları Şeybi ve Kusay b. Kilâb'ın oğlu Abdüddâr'a nisbetle Abderî nisbeleriyle anılır. Kabilenin İslâm tarihindeki önemi, Kâbe hizmetlerinden hicâbeyi Şeybe b. Osman'dan itibaren günümüze kadar sürdürmüş olmasıdır. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarlarını daha önce de hicâbe görevini yürütmekte olan Osman b. Talha'ya ve amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a verdi. Osman b. Talha'nın vefatından sonra hicâbe görevi Şeybe b. Osman'a geçti ve onun nesli tarafından yürütüldü. Bu sebeple Benî Şeybe mensupları Hâcebî nisbesiyle de anılır (bk. HİCÂBE).

Nâsır-ı Hüsrev kendi döneminde Kâbe'nin kapısı önünde bir perdenin bulunduğunu, "zaîm" denilen hicâbe sorumlusunun buradan geçmesi için yine Benî Şeybe'den olan başka bir kişinin perdeyi kaldırdığını, zaîmin geçmesinden sonra kapattığını, zaîm ile iki yardımcısının Kâbe'nin içinde iki rek'at namaz kıldığını, ardından halka kapıyı açarak Kâbe ziyaretini başlattığını anlatır (*Sefernâme*, s. 75-76). İbn Cübeyr de Cemâziyelevvel 579 (Ağustos-Eylül 1183) tarihinde gerçekleştirdiği Kâbe ziyareti esnasında Beytullah'la ilgili bilgileri, Benî Şeybe'nin reisi ve hicâbe görevlisi olan Muhammed b. İsmâil b. Abdurrahman'dan aldığını zikreder (*er-Rihle*, s. 59). İbn Cübeyr ayrıca, Selâhaddin-i Eyyûbî'nin kardeşi Seyfülislâm Tuğtegin'in Kâbe'ye giriş merasimine tanık olduğunu, burada Benî Şeybe'ye mensup görevlinin sultanın kardeşine refakat ettiğini bildirir (*a.g.e.*, s. 125). Onun verdiği bazı örnekler, gerek halifenin gerekse Mekke idarecilerinin zaman zaman görevlerine yakışmayan davranışlarda bulunan hicâbe sorumlularını değiştirmekle birlikte bu görevi Benî Şeybe'nin hakkı olarak kabul ettiklerini gösterir (*a.g.e.*, s. 142, 157).

Hicâbe görevi, Benî Şeybe kabilesine hem devlet adamları hem müslüman halk nazarında büyük itibar kazandırmış ve Benî Şeybe tarih boyunca bu saygın mevkiini korumuştur. Hatta mevkileri sebebiyle müslümanlar arasındaki bazı problemlerin çözümüne de katkı sağlamışlardır. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan arasındaki iktidar mücadelesinin bir sonucu olarak Mekke'de hac emirliği görevini kimin üstleneceği meselesi problem teşkil edince tarafların muvafakatıyla dönemin hicâbe sorumlusu Şeybe b. Osman bu görevi üstlenmiştir (Taberî, V, 136; İbn Hacer, II, 161). Öte yandan Benî Şeybe'nin hicâbe sebebiyle birtakım maddî imkânlarla sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nâsır-ı Hüsrev Mısır sultanlarının kabile mensuplarına maaş ve elbise gönderdiklerini aktarır (*Sefernâme*, s. 75). Ayrıca Kâbe'yi ziyaret edenlerden muayyen bir ücret aldıkları gibi ziyaretçiler bahşiş de veriyordu. Nitekim Benî Şeybe soyundan gelen Ebû'l-Mehâsin eş-Şeybî hicâbenin görevlilere maddî kazanç sağladığını söyler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire*², I, 130-133; II, 412; III, 290-291; IV, 54-55; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 68-69; II, 136-137; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1999, s. 251; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 111, 114, 169, 245, 265-267, 272; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbâruhâ* (nşr.

Mahmûd M. Şâkir), Riyad 1999, II, 510-513; Belâzürî, *Ensâb*, I, 326, 361, 380; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), V, 136; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 127; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 712-713; III, 1034; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. Schefer), Paris 1881, s. 75-76; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 440-441; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1384/1964, s. 59, 125, 142-145, 157; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Ali M. Muavaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1994, II, 465, 645-646; III, 572-573; Takıyyüddin el-Fâsî, *el-İkdû's-şemîn* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1998, IV, 266-267; V, 165; Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ali el-Abderî eş-Şeybî, *Timşâlü'l-emşâl* (nşr. Es'ad Zübeyn), Beyrut 1402/1982, I, 14-15; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 161, 460; Muhammed b. Alevî Abbas, *Fi Rihâbi'l-Beyti'l-harâm*, Cidde 1979, s. 125; M. Gauderfroy-Demombynes, "Şeybe", *IA*, XI, 458-460; a.mlf., "Şhayba, Banû", *EI*² (Ing.), IX, 389-391.

ADEM APAK

ŞEYBE b. OSMAN

(شيبه بن عثمان)

Ebû Safiyye (Ebû Osmân) Şeybe b. Osmân b. Ebî Talha el-Abderî el-Mekkî el-Hacebî (ö. 59/679)

Sahâbî.

Mekke'de doğdu. Kureyş'in Abdüddâroğulları boyundandır. Babası, Uhud'da müşriklerin yanında savaşırken Hz. Ali tarafından öldürülen Osman b. Ebû Talha, annesi, yine Abdüddâroğulları'ndan olup Uhud'da şehid edilen Mus'ab b. Umeyr'in kız kardeşi Ümmü Cemîl Hind bint Umeyr'dir. Müellefe-i kulûbdan olduğu nakledilen Şeybe, Kâbe hizmetlerinden hicâbe görevini ifa ettiği için Hacebî ve Hâcibülkâ'be gibi unvanlarla anılmıştır.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarlarını daha önce de bu görevi yürüten Osman b. Talha'ya ve amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a verdi (bk. HİCÂBE). Fethin ardından Resûl-i Ekrem, Hevâzin kabilesiyi savaşmak için Huneyn'e giderken henüz müslüman olmayan Şeybe b. Osman da orduya katıldı. Maksudı müslümanların yanında savaşmak değil Hevâzinliler'e yardım etmek, bir fırsatını bulup Resûlullah'ı ortadan kaldırmak, böylece Bedir'de Hz. Hamza'nın öldürdüğü amcasının ve Uhud'da Hz. Ali'nin öldürdüğü babasının intikamını almaktı. Bu sebeple Hz. Peygamber'i takip etmeye başladı. Müslümanların dara düştüğü ve Resûl-i Ekrem'in etrafında kimsenin kalmadığı bir sırada harekete geçtiyse de düşüncesini gerçekleştirmedi. Kendi ifadesine göre onu gören ve niyetini anlayan Hz. Peygamber kendisini yanına çağırdı, elini göğsünün üzerine koydu ve

hidayete ermesi için Allah'a dua etti. Daha elini göğsünden çekmeden Şeybe'nin duyduğu kin kayboldu, hemen orada müslüman olarak müslümanlarla birlikte savaştı (Fâkihî, V, 92-94).

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından hicâbe görevi kendisine tevdi edilen Osman b. Talha, Hz. Peygamber'in vefatına kadar Medine'de kaldığı için bu süre zarfında hicâbe görevi Şeybe tarafından yürütüldü. 39 (660) yılında Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan'ın ayrı ayrı hac emiri tayin etmeleri yüzünden ortaya çıkan kargaşa üzerine, Ebû Saîd el-Hudrî'nin teklifiyle her iki tarafın hac emirleri görevden çekildi ve o yıl bu görevi Şeybe b. Osman yerine getirdi. Osman b. Talha'nın ölümünden (42/662) sonra hicâbe görevi Şeybe b. Osman'a geçti. Şeybe, Halife Ömer'in Kâbe'de bulunan kıymetli eşyayı müslümanlar arasında taksim etme niyetinden vazgeçmesini sağladı (*Müsned*, III, 410).

Şeybe b. Osman 59 (679) yılında Mekke'de vefat etti. Onun 58'de (678) öldüğüne dair rivayet doğru değildir. Şeybe'nin Osman, Mus'ab, Abdullah ve Cübeyr adlı dört oğlu ile Safiyye isiminde bir kızı olduğu bilinmektedir. Resûl-i Ekrem'le Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den naklettiği birkaç rivayeti kendisinden oğlu Mus'ab, kızı Safiyye, torunu Müsâfî b. Abdullah ile Abdurrahman b. Zeccâc, Abdülmelik b. Umeyr, Şakîk b. Seleme ve İkrime el-Berberî rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in Abdüddâroğulları'na bıraktığı hicâbe görevini günümüzde de Şeybe b. Osman'ın nesli devam ettirmektedir (Muhammed b. Alevî Abbas, s. 125; ayrıca bk. ŞEYBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 410; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 137; V, 476; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 168; Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, IV, 241; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1987, V, 92-94; İbn Kâni, *Mu'cemü's-şahâbe* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî), Medine 1418/1997, I, 334-336; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), II, 712-713; İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk* (Amrî), XXIII, 249-263; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafue* (nşr. İbrâhim Ramazan – Saîd el-Lahhâm), Beyrut 1409/1989, I, 369-370; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 382-383; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 604-607; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², III, 12-13; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), III, 370-371; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, IV, 329-330; Muhammed b. Alevî Abbas, *Fi Rihâbi'l-Beyti'l-harâm*, Cidde 1979, s. 125.

SALİH KARACABEY

ŞEYDÂ HÂFİZ

(bk. ABDÜRRAHİM DEDE).